

Stanislav Šota – Sandra Steiner Jelić

ODGOJ I OBRAZOVANJE DJECE I MLADIH S POREMEĆAJIMA U PONAŠANJU – IZAZOV ZA EVANGELIZACIJU

Doc. dr. sc. Stanislav Šota

Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu

Mr. sc. Sandra Steiner Jelić

Dom za odgoj djece i mladeži, Osijek

UDK: 37::364.27[314.5/.6+316.624][-053.4/.6]

[-056.43 -056.49][649.1/.8][0.000. 268:0.000.28]

Pregledni članak

Primljeno:

24. svibnja 2019.

Rad u središte stavlja poremećaje u ponašanju djece i mladih kao star, ali uvijek aktualan problem. Kao manje stigmatizirajući od prethodnog, upotrebljava se i termin problemi u ponašanju, a obuhvaća kontinuum ponašanja od rizičnih, preko teškoća do poremećaja u ponašanju. U širem smislu označavaju rizična ponašanja poput neopravdana izostajanja iz škole, slaba školskog uspjeha, nediscipline u školi i kod kuće, prkosa, neposlušnosti, pušenja, alkoholiziranja, eksperimentiranja s drogama, neprimjerene komunikacije s vršnjacima, nedostatka empatije, pretjerane povučenosti, potištenosti, autoagresivna ponašanja kao što je samoozljeđivanje, suicidalnost. U užem smislu označava delikventno ponašanje koje se sankcionira propisima.

Budući da neka djeca, usprkos izloženosti brojnim rizičnim čimbenicima (genetski ili biološki čimbenici, osobnost djeteta, vršnjački čimbenici, čimbenici povezani sa školom, rizični čimbenici u obitelji i rizični čimbenici u zajednici), ipak ne razvijaju poremećaje u ponašanju, sve se više pozornosti u istraživanjima usmjerava na zaštitne čimbenike. Uz zaštitne čimbenike kao što su ženski spol, povezanost s roditeljima, podržavajuća obiteljska klima, dogovori s obitelji, pozitivan temperament, zdrava vjerovanja, prosocijalna orijentacija, socijalne vještine, inteligencija, prosocijalne vršnjačke skupine, akademsko postignuće, samodisciplina i samopoštovanje, može se dodati i osjećaj smisla i budućnosti te religijska i duhovna predanost.

U radu se stavlja naglasak na neka istraživanja koja pokazuju kako religioznost djeluje kao zaštitni čimbenik u razvoju poremećaja u ponašanju. Tako religiozni adolescenti u manjoj mjeri posežu za psihoaktivnim tvarima, rjeđe se druže s vršnjacima koji ih koriste, manje su asocijalni, a obiteljska religioznost pozitivno je povezana s količinom roditeljske privrženosti te u umjerenom negativnoj korelaciji s delikventnim ponašanjem.

Odgovori društva ne prate uvijek složenost i promjenjivost poremećaja u ponašanju djece i mladih. U radu govorimo o povezanosti između pobudnica pape Franje sa spomenutom problematikom te zaključujemo kako se upoznavanjem s pojavom poremećaja djece i mladih i boljim uvidom povećava kompetentnost davanja odgovora i proširuje mogućnosti uključivanja Crkve u prevenciju razvoja poremećaja u ponašanju djece i mladih. Autori analizom dokumenata sv. Ivana Pavla II., Benedikta XVI. i pape Franje uočavaju kako se ni u jednom dokumentu djeca i mladi s poremećajima u ponašanju izričito ne spominju u kontekstu evangelizacije. A što je periferija u evangelizacijskom smislu ako djeca i mladi s poremećajima u ponašanju to nisu?

Ključne riječi: djeca i mladi, poremećaji u ponašanju, rizični čimbenici, zaštitni čimbenici, evangelizacija.

Uvod

Pojam poremećaj u ponašanju odnosi se na „vrlo široku lepezu ponašanja različitih manifestacija, obilježja, intenziteta, trajanja, složenosti, opasnosti i/ili štetnosti“,¹ a obuhvaća ponašanja koja predstavljaju odstupanja od određenih formalnih društvenih normi, tj. zakona, i neformalnih, tj. nepisanih društvenih normi. Marović ih definira kao „ponašanja biološke, psihološke, pedagoške ili socijalne geneze, kojima dijete/mlada osoba značajno odstupa od ponašanja primjerenog dobi, situaciji, kulturnim i etničkim normama te štetno ili opasno utječe na sebe i/ili druge pojedince ili društvene sustave.“² Myschker daje sljedeću definiciju: „poremećaj ponašanja je, u odnosu na specifično vrijeme, kulturu i očekivane norme, odstupajuće maladaptivno ponašanje, koje je uvjetovano organski i/ili reakcijom na milje, te koje zbog višedimenzionalnosti, učestalosti i težine oslabljuje potencijale za razvoj, učenje i rad i koje ne može biti prevladano ili ne može biti dovoljno prevladano bez posebne pedagoško-terapeutske pomoći“.³ Poremećaji u ponašanju takva su ponašanja koja imaju negativne posljedice i štetna su kako po dijete tako i po širu sredinu, pa stoga iziskuju stručnu pomoć (intervenciju).⁴ Mikšaj-Todorović navodi da „kriminalno ponašanje po svojim obilježjima vjerojatno na najjasniji način zadovoljava

1 Nivex KOLLER-TRBOVIĆ, Poremećaji u ponašanju djece i mladeži, u: *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, (ur.) J. Bašić – N. Koller-Trbović – S. Uzelac, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb, 2004., 83.

2 Ivana MAUROVIĆ, *Otpornost adolescenata u dječjim domovima*, doktorski rad, Pravni fakultet – Studijski centar socijalnog rada, Zagreb, 2015., 3.

3 Norbert MYSCHKER, *Verhaltensstörungen bei Kindern und Jugendlichen*. Kohlhammer. Stuttgart, Berlin, Köln, 1996., u: N. Koller-Trbović, *Poremećaji u ponašanju djece i mladeži*, Dijete i društvo, 2003., 5, 2-3, 294.

4 Usp. Antonija ŽIŽAK – Nivex KOLLER-TRBOVIĆ – Ivana JEĐUD, Poremećaji u ponašanju djece i mladih: perspektiva stručnjaka i perspektiva djece i mladih, u: *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, (ur.) J. Bašić – N. Koller-Trbović – S. Uzelac, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb, 2004., 119-139.

kriterije za svrstavanje u kategoriju poremećaja u ponašanju“.⁵ U prvome dijelu rad prikazuje definicije i podjelu poremećaja u ponašanju, dok drugi dio govori o rizičnim čimbenicima koji dovode do poremećaja u ponašanju te o zaštitnim čimbenicima i otpornosti. U trećem je dijelu prikazana religioznost kao komponenta individualne, ali i obiteljske otpornosti, gdje se osvrćemo na neka strana i domaća istraživanja. Četvrti dio prikazuje poremećaje u ponašanju djece kao izazov za evangelizaciju. Papa Franjo, kao ni njegovi prethodnici, ne govori o okolnostima, ambijentu i izričajima u kojima se vrlo lako mogu pronaći djeca s poremećajima u ponašanju. Ukoliko obiteljski ambijent, kao subjekt evangelizacije, ne ispuni svoju temeljnu zadaću, djeca uz izostanak potrebne socijalizacije i afektivna sazrijevanja postaju, prema papi Franji, „bezvoljni i otrgnuti od stvarnoga svijeta“. Izričaji kao što su: ‘djeca neosjetljiva na tuđu patnju’, ‘djeca bezvoljna i otrgnuta od stvarnoga svijeta’, ‘djeca pod utjecajem masmedija i njihovih manipulacija zbog kojih boluju od teološkog autizma’, ‘nesposobnost ljubiti’, ‘odsutnost sposobnosti osobnog i dubljeg dijaloga’⁶ pronalazimo u govoru pape Franje u dokumentima *Amoris laetitia* i *Evangelii gaudium*.

1. Poremećaji u ponašanju

Termin problemi u ponašanju upotrebljava se kao manje stigmatizirajući od poremećaja u ponašanju. U Hrvatskoj su 2011. godine doneseni Standardi za terminologiju, definiciju, kriterije i praćenje pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih.⁷ Prema tim standardima, „pojam problemi u ponašanju je krovni pojam za kontinuum ponašanja od jednostavnijih, manje težine i opasnosti/štetnosti za sebe i druge, do onih definiranih i/ili sankcioniranih propisima i često težih po posljedicama i potrebama za tretmanom. Problemi u ponašanju djece i mladih predstavljaju središnji pojam koji supsumira ekstremnije oblike tog fenomena u oba smjera (od rizičnih, preko poteškoća do poremećaja u ponašanju). Uz takva ponašanja vezane su posljedice i stanja koja treba usmjeravati, mijenjati i/ili rješavati, a kojima se bave stručnjaci različitih struka i u različitim područjima.“⁸

5 Ljiljana MIKŠAJ-TODOROVIĆ, Kriminalno ponašanje, u: *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, (ur.) J. Bašić – N. Koller-Trbović – S. Uzelac, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb, 2004., 37.

6 Usp. FRANJO, *Amoris laetitia*, Zagreb, 274-286, 207-217.

7 Nivex KOLLER-TRBOVIĆ – Antonija ŽIŽAK – Ivana JEĐUD BORIĆ, *Standardi za terminologiju, definiciju, kriterije i način praćenja pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih*, Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, 2011.

8 Ivana MAUROVIĆ, *Otpornost adolescenata u dječjim domovima*, doktorski rad, Pravni fakultet – Studijski centar socijalnog rada, Zagreb, 2015., 22.

Poremećaji u ponašanju u užem smislu odnose se na delikventna ponašanja koja se sankcioniraju propisima. Predstavljaju asocijalna i antisocijalna ponašanja te kršenje društvenih normi (krađe, razbojstva, provale, tučnjave, napadi na druge osobe, opijanje, drogiranje, prostitucija, ubojstva i dr.).⁹ U širem smislu to su ponašanja koja su odstupajuća, rizična, štetna, opasna i sl. (neopravdano izostajanje iz škole, nedisciplina u školi i kod kuće, prkos, neposlušnost, teškoće u učenju ili slab školski uspjeh, neopravdano izostajanje iz škole, skitnja, laganje, varanje, prijetnje, pušenje, eksperimentiranje s drogama, povremeno alkoholiziranje, ostajanje vani unatoč zabrani roditelja, ispadi bijesa, povlačenje, osamljivanje, neprimjerena komunikacija s vršnjacima i/ili odraslima, nagle i česte promjene raspoloženja, nezrelo ponašanje koje nije u svezi s intelektualnom insufijencijom, nedostatak empatije, pretjerani strah, teškoće separacije, psihosomatske teškoće, interesi neprimjereni dobi, odsutnost navika primjerenih dobi, poremećen sustav vrijednosti, teškoće održavanja pozornosti i koncentracije, pretjerana povučenost, potištenost, autoagresivno ponašanje kao što je samoozljeđivanje i suicidalnost).¹⁰ Jedna od uobičajenih podjela poremećaja u ponašanju djece i mladih jest podjela na eksternalizirane i internalizirane poremećaje u ponašanju.¹¹ Eksternalizirani ili pretežito aktivni poremećaji u ponašanju odnose se na nedovoljno kontrolirana i na druge usmjerena ponašanja (nametljivost, prkos, hiperaktivnost, bježanje, agresivnost, destruktivnost, impulzivnost, neposlušnost, laganje, bježanje od kuće i drugih odgojnih sredina, suprotstavljanje, delinkvencija). Internalizirani ili pretežito pasivni poremećaji u ponašanju odnose se na ponašanja koja se pretjerano kontroliraju i usmjereni su prema sebi (plašljivost, anksioznost, sram, tuga, depresija, povučenost, potištenost, bezvoljnost, depresivnost, lijenost). Konzumiranje psihoaktivnih tvari, od duhana i alkohola do lakih i teških droga, teško se klasificira s obzirom na podjelu internaliziranih ili eksternaliziranih problema.

Najvažnija obilježja različitih definicija poremećaja u ponašanju, prema N. Koller-Trbović, jesu: značajnija odstupanja od uobičajenog i društveno prihvaćenog ponašanja, ugrožavajuće, štetne i opasne situacije za dijete koje dovode do negativnih posljedica na svakodnevno funkcioniranje djeteta, upućivanje na budući nepovoljan razvoj djeteta ukoliko se ne intervenira, zahtijevanje dodatne stručne ili šire društvene pomoći bez koje samo dijete ne bi moglo prevladati

9 Kada govorimo o populaciji djece i mladeži koji manifestiraju poremećaje u ponašanju u užem smislu, pojam se, slijedom pravnih normi, odnosi na sljedeće dobne skupine: djeca (do 14. godine), maloljetnici (mlađi maloljetnici od 14. do 16. godine i stariji maloljetnici od 16. do 18. godine) te izuzetno i mlađi punoljetnici (od 18. do 21. godine).

10 Usp. Sandra JELIĆ, *Stavovi javnosti grada Osijeka prema institucionalnom tretmanu djece i mladeži s poremećajima u ponašanju*, magistarski rad, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb, 2010., 14.

11 Usp. Dejana BOUILLET – Slobodan UZELAC, *Osnove socijalne pedagogije*, Zagreb, 2007.

teškoće.¹² Razvoj poremećaja u ponašanju (pritom se misli i na delinkventno i na ovisničko ponašanje) upućuje na djelovanje brojnih rizičnih čimbenika koji su sadržani u biološkim, socijalnim i psihološkim obilježjima osobe koja ih manifestira.¹³

Zadnjih 15 godina¹⁴ pojavljuje se termin *u riziku* koji se koristi „kako bi se opisala djeca i mladež koji doživljavaju veliki broj poteškoća, od izloženosti perinatalnom stresu, siromaštva, zlostavljanja, smrti roditelja do školskog neuspjeha, maloljetničke trudnoće i delinkvencije što ih vodi u daljnja rizična ponašanja“.¹⁵

Europsko istraživanje o pušenju, pijenju i uzimanju droga¹⁶ među učenicima u školama od 15 do 16 godina iz 2015. godine navodi kako je percepcija dostupnosti sredstava (cigareta, alkohola, marihuane) u Hrvatskoj i dalje vrlo visoka. Učenici navode da bi lako ili vrlo lako mogli nabaviti cigarete (72,5 %), alkohol (86,6 %) i marihuanu (41,6 %). Njih 33,1 % trenutni su pušači (pušili u posljednjih 30 dana) u odnosu na 21 % trenutnih pušača u ESPAD zemljama. Ukupno je 54,7 % učenika izjavilo da je u posljednjih 30 dana konzumiralo alkohol. Čak 22,5 % učenika navodi da je barem jednom u životu probalo drogu.

2. Rizični i zaštitni čimbenici

2.1. Rizični čimbenici

Rizični čimbenici označavaju individualna obilježja ili socijalno-ekonomske, kulturne, demografske i druge uvjete i situacije koje povećavaju vjerojatnost pojave poremećaja u ponašanju kod djece i mladeži. Rizični su čimbenici: genetski ili biološki (hereditet, perinatalna trauma, neurotoksičnost u trudnoći, alkohol/droga majke), čimbenici koji proizlaze iz osobnosti djeteta (niska tolerancija na frustracije, odsutnost osjećaja empatije, kajanja, krivnje, agresivnost, smanjeno samopouzdanje, povučenost i pasivnost, provociranje autoriteta, ko-

12 Usp. Nivex KOLLER-TRBOVIĆ, Poremećaji u ponašanju djece i mladeži, u: *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, (ur.) J. Bašić – N. Koller-Trbović – S. Uzelac, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb, 2004., 83-96.

13 Usp. Dejana BOUILLET – Meliha BIJEDIĆ, Rizična ponašanja učenika srednjih škola i doživljaj kvalitete razredno-nastavnog ozračja, u: *Odgojne znanosti*, 9, 2, 2007., 113-132.

14 Usp. Zlatko MILIŠA – Jasminka DEVIĆ – Ines PERIĆ, *Kriza vrijednosti kao kriza odgoja*, Mostariensiam 19, 2015., 2, 7-20; Ivana MAUROVIĆ, Snage djece i mladih u riziku pri ulasku u sustav intervencija: specifičnosti s obzirom na spol, u: *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 2011., 2, 19.

15 Josipa BAŠIĆ – Martina FERIĆ, Djeca i mladi „u riziku“: rizična ponašanja mladih, u: *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, (ur.) J. Bašić – N. Koller-Trbović – S. Uzelac, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb, 2004., 57.

16 Usp. ESPAD istraživanje https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2013/11/HR_ESPAD_2015.pdf (12. 2. 2019.).

gnitivne poteškoće, niža inteligencija, slabija koncentracija i pozornost, slabije apstraktno rasuđivanje, lošije samoopažanje i samokontrola, hiperaktivnost, impulzivnost), vršnjački čimbenici rizika (misli o delinkventnom ponašanju, povezanost s delinkventnim vršnjacima, utjecaj vršnjaka), rizični čimbenici povezani sa školom (školski neuspjeh, siromašno akademsko postignuće, disciplinski problemi, nedostatna privrženost školi, negativna školska klima), rizični čimbenici u obitelji (obiteljski konflikti, obiteljska povijest visokorizična ponašanja, neadekvatna ponašanja roditelja kao modela, razvod braka) te rizični čimbenici u zajednici (kronično nasilje u zajednici, siromaštvo).¹⁷

2.2. Zaštitni čimbenici

Zaštitni čimbenici označavaju određene socijalno-ekonomske i kulturne činitelje te individualna obilježja koja pomažu u zaštiti djece od vjerojatnosti da se u budućnosti upuste u kriminalno ponašanje. To su: ženski spol, jaka povezanost s roditeljima, dogovori s obitelji, otpornost i pozitivan temperament, sposobnost za prilagođavanje i oporavak, podržavajuća obiteljska klima, jaki vanjski sustavi podrške koji jačaju dječje napore za sučeljavanje s rizicima i stresorima, zdrava vjerovanja, prosocijalna orijentacija, vještine rješavanja socijalnih problema, inteligencija, socijalne vještine, prosocijalne skupine vršnjaka, akademsko postignuće, samodisciplina i samopoštovanje, osjećaj smisla i budućnosti (posebni interesi, usmjerenost cilju, obrazovne aspiracije, zdrava očekivanja, nada) te religijska i duhovna predanost.¹⁸ Također se navode i inteligencija, socijalne vještine, prosocijalne skupine vršnjaka, akademsko postignuće i samodisciplina. Neke longitudinalne studije pokazale su po čemu se razlikuje otporno dijete od onoga kod kojega će prevladati rizik: aktivan pristup rješavanju problema (prevladavanje emocionalnih iskustava i nošenje s njima), sposobnost pridobivanja pozitivne pažnje, optimističan pogled na sva njihova iskustva, sposobnost zadržavanja pozitivne vizije života koji ima smisao, sposobnost da budu živahni i autonomni, sklonost traženju novih iskustava i proaktivna perspektiva.¹⁹

17 Usp. Marina AJDUKOVIĆ, Ekološki multidimenzionalni pristup sagledavanju činitelja rizika i zaštite u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži, u: Josipa Bašić – Josip Janković (ur.), *Rizični čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*, Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, Zagreb, 2000., 47-62.

18 Usp. Josipa BAŠIĆ, Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži: teorijsko motrište, u: J. Bašić – J. Janković (ur.), *Rizični čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*, Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, Zagreb, 2000., 31-45.

19 Usp. Carl RAK – Lewis PATTERSON, *Promoting Resilience in At-Risk Children*, Journal of Conseling and Development, 1996., 744, 368-373.

Bonnie Benard zaštitne čimbenike svrstava u pet glavnih kategorija otpornosti: socijalna kompetencija ili prosocijalno ponašanje (sposobnost djeteta da pronade i održi zdrave odnose i veze, fleksibilnosti, empatija, komunikacijske vještine, smisao za humor), razvijena vještina rješavanja problema (planiranje, kritičko razmišljanje o posljedicama, mašta, inicijativa, alternativna rješenja, apstraktno mišljenje i refleksija te fleksibilnost), autonomija (jaka svijest o identitetu i vrijednosti, samopoštovanje i učinkovitost, samodisciplina, sposobnost da se djeluje samostalno, sposobnost da se odmakne od disfunkcionalnih situacija, jak osjećaj samostalnosti, osjećaj moći, unutarnji *locus* kontrole, samopoštovanje, samoučinkovitost), religijska ili duhovna predanost (uključuje stabilan sustav vjerovanja i osjećaj korisnosti/pripadnosti zajednici), osjećaj smisla i budućnosti (zdrava očekivanja, upornost, usmjerenost cilju, orijentiranost na uspjeh, motivacija postignuća, obrazovne aspiracije, zdrava očekivanja, upornost, nada, vjerovanje u budućnost, anticipacija budućnosti, osjećaj povezanosti).²⁰

2.3. Rizično ponašanje i akademska kompetencija

Poremećaji u ponašanju rezultat su dinamična odnosa između osobe i čimbenika koji karakteriziraju njezinu okolinu. Problemi na jednome području podržavaju i potiču probleme u drugim područjima socijalnog funkcioniranja.²¹ U školskom je okruženju moguće prepoznati ponašanja koja remete uobičajeno i poželjno školsko i razredno-nastavno ozračje i često onemogućavaju nastavnike u procesu poučavanja drugih učenika²² (neizvršavanje zahtjeva autoriteta, nediscipliniranost, pomanjkanje pažnje, hiperaktivnost, agresivno ponašanje, tjeskobnost, povučenost, depresivnost i druga ponašanja). Učenici koji manifestiraju takva ponašanja u pravilu imaju ograničene socijalne vještine, što se odražava na teškoće u stvaranju kvalitetnih odnosa s vršnjacima i s nastavnicima. Socijalni se kontekst često odražava na loša obrazovna postignuća učenika.²³ Istraživanja pokazuju povezanost između lošeg akademskog postignuća

20 Usp. Josipa BAŠIĆ – Martina FERIĆ, Djeca i mladi „u riziku“: rizična ponašanja mladih, u: *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, (ur.) J. Bašić – N. Koller-Trbović – S. Uzelac, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb, 2004., 62.

21 Usp. Kevin SUTHERLAND – Donald OSWALD, *The Relationship Between Teacher and Student Behavior in Classrooms for Students with Emotional and Behavioral Disorders: Transactional Processes*, Journal of Child and Family Studies, 2005., 14, 1, 1-14.

22 Usp. Kathleen LANE – Josef WEHBY – Sally BARTON-ARWOOD: *Students With and At Risk for Emotional and Behavioral Disorders: Meeting Their Social and Academic Needs*, Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth, 2010., 49, 2, 6-9.

23 Usp. Josipa BAŠIĆ – Valentina KRANŽELIĆ-TAVRA, O ponašanju učenika i njihovoj pojavnosti u školskom okruženju, u: J. Bašić – N. Koller-Trbović – S. Uzelac (ur.), *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2004., 107-118.

i poremećaja u ponašanju.²⁴ Učenici s poremećajima u ponašanju i emocijama rjeđe završavaju školu, postižu lošije rezultate u čitanju i aritmetici te rjeđe nastavljaju obrazovanje. Navedeno se odražava na disfunkcionalno ponašanje u kasnijim životnim razdobljima (nezaposlenost, sklonost delinkventnom ponašanju i dr.). Rezultati brojnih istraživanja pokazali su kako učenici i studenti u čijim je školama kvalitetnije razredno-nastavno ozračje (pozitivno, podržavajuće i kulturalno osviješteno), imaju bolja akademska postignuća, socioemocionalno zdravlje, više samopoštovanje i manju incidenciju problematičnih ponašanja.²⁵ U tom se pogledu pozitivno školsko i razredno-nastavno ozračje (fizičko obilježje razreda, socijalni odnosi učitelja i učenika, očekivanja u pogledu uspjeha rada, očekivanja u pogledu ponašanja učenika, način odvijanja nastavnih procesa, specifične norme i vrijednosti)²⁶ tretira kao protektivni čimbenik u razvoju poremećaja u ponašanju. Brojni autori ističu kako će i djeca iz neskladnih i neuspješnih obitelji češće biti otporna na delinkventno ponašanje ukoliko pohađaju školu kvalitetne akademske reputacije, brižna i pažljiva nastavničkog osoblja te kvalitetne socijalne veze među učenicima škole.²⁷ Akademska nekompetentnost i slabo školsko postignuće pridonose otuđenju učenika od škole, povezivanju negativnih osjećaja sa školom, odbijanju autoriteta.²⁸ Niska očekivanja u odnosu na obrazovna postignuća učenika, neučinkovita administracija i nedostatan rad na razvijanju vještina učinkovita učenja također pridonose razvoju poremećaja u ponašanju. Učenicima rizična ponašanja pozitivno razredno-nastavno ozračje može osigurati osjećaj pripadanja i povezanosti koju nisu u mogućnosti doživjeti u drugim sredinama.²⁹

24 Usp. Kathleen LANE – Sally BARTON-ARWOOD – Ron NELSON – Joseph WEHBY, *Academic Performance of Students with Emotional and Behavioral Disorders Served in a Self-Contained Setting*, Journal of Behavioral Education, 2007., 17, 1, 43-62.

25 Usp. Maja LJUBETIĆ – Andreja BUBIĆ, *Kvalitetno ozračje – preduvjet kvalitetnog studiranja (studentska perspektiva)*, Školski vjesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu, 2015., 64, 2, 209-226; Ivana VLAHEK, *Razredno-nastavno ozračje i radno iskustvo učitelja*, Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja, 62, 2, 2016., 119-130; Morana KOLUDROVIĆ – Andrea RATKOVIĆ – Nikolina BAJAN, *Odnos razredno-nastavnog ozračja, samoučinkovitosti, emocionalne kompetentnosti i školskog postignuća učenika petih i osmih razreda osnovne škole*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 6-7, 2016., 159-180.

26 Usp. Ivana VLAHEK, *Razredno-nastavno ozračje i radno iskustvo učitelja*, Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja, 62, 2, 2016., 119-130.

27 Usp. Josipa BAŠIĆ – Valentina KRANŽELIĆ-TAVRA, O ponašanjima učenika i njihovoj pojavnosti u školskom okruženju, u: J. Bašić – N. Koller-Trbović – S. Uzelac (ur.), *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2004., str. 107-118.

28 Usp. Dejana BOUILLET – Meliha BIJEDIĆ, *Rizična ponašanja učenika srednjih škola i doživljaj kvalitete razredno-nastavnog ozračja*, Odogojne znanosti, 2007., 9, 2, 113-132.

29 Usp. *Isto*.

2.4. Rizični i zaštitni čimbenici u obitelji

Među rizičnim čimbenicima za razvoj poremećaja u ponašanju u obitelji navode se: konflikti u obitelji, nasilje u obitelji, učestale stresne situacije, nedosljedna disciplina, nerealna očekivanja roditelja, visokorizična ponašanja roditelja, nedostatak socijalne podrške te socijalna izolacija obitelji. Pod utjecajem navedenih rizika može doći do sljedećih mogućih nepovoljnih izlaza: nedostatak socijalnih i životnih vještina, nasilje, laganje, krađe, bježanje od kuće, agresivno ponašanje i delikvencija. Zaštitni su čimbenici u obitelji: pozitivni topli odnosi u obitelji, jasno definirane uloge u obitelji, skladan brak roditelja, prihvaćanje promjena, učinkovita komunikacija usmjerena na rješavanje problema, zajedničko vrijeme, obiteljske tradicije, financije (zadovoljavajući ekonomski status), duhovnost u obitelji, zdravlje članova obitelji i mrežna podrška. Takvim pozitivnim razvojem dijete usvaja dobre socijalne i životne vještine, posjeduje pozitivan ja-koncept, samopouzdanje, samopoštovanje, samopovjerenje, osjećaj kontrole i socijalno je odgovorno.³⁰

3. Religioznost – zaštitni čimbenik kao komponenta otpornosti

Otpornost je kapacitet koji omogućava uspješne životne ishode unatoč izloženosti visokim rizicima.³¹ Individualna otpornost reakcija je osobe usmjerena na svladavanje neke nevolje i izvora stresa koja osobi donosi konstruktivnu prilagodbu, čime ona svojim snagama uspijeva prebroditi rizik i svladati stresnu situaciju.³² „Obiteljska otpornost predstavlja procese suočavanja i adaptacije koji se odvijaju u obitelji kao funkcionalnoj jedinici.“³³ Koncept otpornosti obitelji razvio se kao dio koncepta otpornosti pojedinca, kada su istraživači uvidjeli utjecaj okruženja na psihosocijalno funkcioniranje pojedinca.³⁴ Istraživanje koncepta otpornosti pomaknulo se od pojedinca prema istraživanjima otpornosti sustava (obitelj, škola, zajednica) i njihovim interakcijama.

Otpornost kao sposobnost obnavljanja obiteljskih odnosa nakon stresna iskustva jedan je od važnijih potencijala za stvaranje emocionalne povezano-

30 Usp. Martina FERİĆ ŠLEHAN – Josipa MIHIĆ – Neven RICIJAŠ, *Rizična ponašanja mladih i percepcija očekivanih posljedica za rizična ponašanja od strane roditelja*, Kriminologija i socijalna integracija, 2008., 16, 2, 47-59.

31 Usp. Mary VAN HOOK, *Social work practice with families: A resiliency – based approach*, Lyceum Books, Chicago, 2008.

32 Usp. G. BERG, *Obiteljska otpornost – teorijsko utemeljenje i primjena koncepta u socijalnom radu*, Ljetopis socijalnog rada 2012., 19, 1, 145-167.

33 Froma WALSH, *Strengthening family resilience*, Guilford Press, New York, 2006., 15.

34 Usp. Martina FERİĆ – Ivana MAUROVIĆ – Antonija ŽIŽAK, *Izazovi istraživanja otpornosti obitelji*, Kriminologija i socijalna integracija, 2016., 24, 1, 3-25.

sti između članova obitelji, ali i održavanja njene cjelovitosti.³⁵ Obiteljska otpornost doprinosi razvoju individualne otpornosti, također i svaki član obitelji može na svoj način doprinijeti razvoju obiteljske otpornosti.³⁶ Odrasli, primjerice, „koji su u primarnim obiteljima imali iskustvo funkcioniranja otpornih obitelji i koji u svojim sekundarnim obiteljima pokazuju visoku razinu duhovnosti, optimizma, prihvaćanja drugih, uvažavanja i dogovaranja, mogu biti dobri modeli za izgradnju otpornosti svojoj djeci te mogu lakše prihvatiti nastale promjene od onih odraslih koji tih kapaciteta nemaju dovoljno.“³⁷

Windle zaštitne čimbenike, kao komponente otpornosti, definira kao snage i resurse unutar i izvan obitelji koji potiču kapacitet obitelji za prilagodbu i oporavak prilikom izloženosti riziku.³⁸ Otpornost je proces koji započinje rizikom, a uz različite zaštitne čimbenike završava dobrim ishodom. Rizik, zaštitni čimbenici, odnosno mehanizmi i dobar ishod ključne su komponente otpornosti.³⁹ Ključni mehanizmi obiteljske otpornosti jesu: obiteljski sustav vjerovanja, modeli obiteljske organizacije i komunikacija u obitelji. Autorica je tih zaštitnih čimbenika, tj. komponenti obiteljske otpornosti Froma Walsh.⁴⁰ Kasnije ih razrađuje Sixbey⁴¹ te izrađuje instrument za mjerenje otpornosti u obitelji. Kao čimbenike koji doprinose otpornosti obitelji Walsh navodi sljedeće: obiteljski sustav vjerovanja (davanje smisla krizama i poteškoćama, pozitivan stav, transcendencija i duhovnost), obiteljska organizacija (fleksibilnost, povezanost, socijalni i ekonomski resursi) i obiteljska komunikacija i rješavanje problema (jasnoća, otvoreno izražavanje emocija, suradničko rješavanje problema). Komponentu transcendencija i duhovnost čine: više vrijednosti i ciljevi, duhovnost (vjera, podrška zajednice, rituali), nadahnuće (vizija novih mogućnosti, kreativno izražavanje, socijalna aktivnost), preobrazba/promjena (učenje, promjena i rast iz nevolje).

Istraživanja su „pokazala da religiozne obitelji u odnosu na one koje to nisu kroz vrijeme trajanja nesigurnosti, neizvjesnosti i stresa imaju veću razinu

35 Usp. Mary VAN HOOK, *Social work practice with families: A resiliency – based approach*, Lyceum Books, Chicago, 2008.

36 Usp. Joan SIMON – John MURPHY – Shelia SMITH, *Understanding and fostering Family resilience*, The Family Journal, 2005., 13, 427-436.

37 Ann MASTEN – Jennifer POWELL, A resilience framework for research, policy and practice, 2003., u: G. BERC, *Obiteljska otpornost – teorijsko utemeljenje i primjena koncepta u socijalnom radu*, Ljetopis socijalnog rada, 2012., 19, 1, 147.

38 Usp. Gill WINDLE – Kate BENNETT – Jane NOYES, *A methodological review of resilience measurements: A methodological review of resilience measurements scales*, Health and Quality of Life Outcomes, 2011., 9, 8, 1-18.

39 Usp. Martina FERİĆ – Ivana MAUROVIĆ – Antonija ŽIŽAK, *Izazovi istraživanja otpornosti obitelji, Kriminologija i socijalna integracija*, 2016., 24,1, 3-25.

40 Usp. Froma WALSH, *Family resilience: a framework for clinical practice*, Family Process, 2003., 42, 1, 7.

41 Usp. Meggen Tucker SIXBEY, *Development of the Family resilience assessment scale to identify family resilience constructs*, Doctoral Dissertation, University of Florida, 2005.

vjere i nade u dobar ishod, rjeđe imaju problema s alkoholizmom i drogom, depresijom, pokušajima suicida i rjeđe se razvode.⁴² Situacije stresa, nevolja i tragedija mogu u obitelji pokrenuti „strukturalne i odnosne promjene u obitelji te usmjeriti članove obitelji da iz takvog iskustva nauče nešto o sebi i životu.“⁴³ Istraživanja „otporne djece iz širokih krugova socioekonomske i etničke pozadine su primijetila da njihove obitelji imaju vjerska uvjerenja koja su osiguravala stabilnost i značenje njihovog života, osobito u doba teškoće i nedaće.“⁴⁴ Manning i Miles navode kako je pohađanje vjerskih službi povezano s višom razinom otpornosti te izravno predviđaju niže razine depresije i veće stope otpornosti nakon traumatskih životnih događaja. Rezultati njihova istraživanja upućuju na to da prisutnost vjerskim službama ima zaštitna svojstva koja su vrijedna razmatranja pri istraživanju otpornosti.⁴⁵ Dessroisiers navodi kako se roditeljska religioznost ili duhovnost pokazala kao jak prediktor religioznosti u djece.⁴⁶ Werner i Smith zaključili su kako za većinu muškaraca i žena u skupini vjera nije bila vezana za određenu formalnu religijsku pripadnost već za povjerenje u neko središte vrijednosti. *Otporni* su koristili svoju vjeru kako bi održali pozitivnu viziju smisla života.⁴⁷ B. Benard zaključuje kako „neki otporni pojedinci crpe snagu iz religije, neki imaju koristi od općenitije vjere ili duhovnosti, a neki postižu osjećaj stabilnosti ili koherentnosti pronalaženjem osobnih odgovora na pitanja o njihovoj svrsi i vlastitoj vrijednosti.“⁴⁸

Istraživanja su se sve više bavila adolescencijom i religioznošću te otkrivala kako religioznost igra vitalnu ulogu u životu mladih. Od 36 istraživanja koja su objavljena prije 2000. godine njih 28 (78 %) pokazuje da je stupanj delinkvencije i kriminala manji kod religioznih osoba, dok 12 od 16 istraživanja objavljenih poslije 2000. godine (75 %, gotovo isti postotak) donosi iste rezultate. Istraživanja objavljena prije 2000. godine, i to 124 studije od njih 138 (90 %) pokazuju rezultate prema kojima adolescenti koji su religiozniji manje (zlo)

42 Michael LINDSAY – George GALLUP, *Surveying the religious landscape: Trends in U.S. beliefs*, Morehouse Pub, Harrisburg, 1999. u: G. Berc, *Obiteljska otpornost – teorijsko utemeljenje i primjena koncepta u socijalnom radu*, Ljetopis socijalnog rada, 2012., 19, 1, 149.

43 Michael LINDSAY – George GALLUP, *Isto*, 150.

44 Bonnie BENARD, *Fostering Resiliency in Kids: Protective factors in the family, school, and community*, National Resilience Resource Center, Minnesota, 1991., 12.

45 Andrew MILES – Lydia K. MANNING, *Examining the Effects of Religious Attendance on Resilience for Older Adults*, *Journal of Religion and Health*, 2018., 57, 1, 191-208.

46 Usp. Alethea DESROSIERS, *Relational Spirituality in Adolescents: Exploring Associations with Demographics, Parenting Style, Religiosity, and Psychopathology*, Doctoral Dissertation, Columbia University, 2011.

47 Usp. Emmy WERNER – Ruth SMITH, *Overcoming the Odds – High Risk Children from Birth to Adulthood*, Cornell University Press, 1992.

48 Bonnie BENARD, *What we have learned*, WestEd, San Francisco, 2004., 24.

upotrebljavaju alkohol i droge. Nakon 2000. godine 152 studije od 186 studija (82 %) donose iste rezultate.⁴⁹

Wallace i Forman su 1998. godine na nacionalnom uzorku od oko 5000 srednjoškolaca ispitivali odnose između religije i ponašajnih prediktora.⁵⁰ Pokazalo se da religiozni mladi imaju manju vjerojatnost da se upuste u ponašanja koja ugrožavaju njihovo zdravlje (navode *nošenje oružja, tučnjave i vožnju u alkoholiziranom stanju*) i veća je vjerojatnost da će se ponašati na način koji poboljšava njihovo zdravlje (*pravilna prehrana, vježbanje i odmor*).

Rezultati velikog istraživanja u SAD-u na uzorku od 90 202 srednjoškolca, od 2006. do 2010. godine, pokazuju da su višestruke komponente religioznosti adolescenata povezane sa smanjenom vjerojatnošću tučnjava, grupnih tučnjava i, u manjoj mjeri, nasilnih napada. Nalazi iz ovog istraživanja bacaju svjetlo na odnos između pojedinih aspekata religioznosti i nasilja koji mogu biti korisni institucijama koje u svojim programima sadrže i prevenciju nasilja te koje nastoje integrirati vjerske komponente u preventivne intervencije.⁵¹

Desrosiers sažima zaključke sličnih istraživanja kako su više razine spiritualnosti povezane s mnogim prosocijalnim ishodima kod adolescenata: pozitivan razvoj identiteta, osjećaj dobrobiti i zadovoljstvo životom te smanjen rizik od delinkvencije, zloupotreba psihoaktivnih supstanci i psihopatologija. Autorica je provela istraživanje na 615 ispitanika u dobi od 11 godina do 23 godine u SAD-u (New York, San Francisco), gdje se pokazalo kako je relacijska duhovnost (Relational Spirituality) povezana s manjom depresijom i smanjenom konzumacijom alkohola, ali nije pridonijela manjoj anksioznosti. No zaštiti od anksiozne simptomatologije pridonosi kvaliteta vjerske društvene podrške.⁵²

Hasikić je u Labinu na uzorku od 202 srednjoškolca istraživao povezanost doživljaja otpornosti unutar vlastite obitelji i samoprocijenjenih rizičnih ponašanja mladih.⁵³ Očekivana hipoteza da će povezanost između čimbenika religioznost u obitelji i rizičnih ponašanja biti negativna djelomično je i potvrđena: postoji umjerena i negativna povezanost između dimenzija religioznosti u obi-

49 Usp. Harold KOENIG, Religion and mental health: what are psychiatrists doing and should do, 2008. u: Edina VEJO – Muharem ADILOVIĆ – Azemina DURMIĆ, *Religioznost i rizična ponašanja adolescenata u urbanim sredinama Federacije Bosne i Hercegovine*, Centar za dijalog – Vesatija, Sarajevo, 2016., 36.

50 Usp. John WALLACE – Tyrone FORMAN, *Religion's Role in Promoting Health and Reducing Risk Among American Youth*, Health Education and Behavior, 1998., 25, 6.

51 Usp. Christopher SALAS-WRIGHT – Michael VAUGHN – Brandy MAYNARD, *Religiosity and Violence Among Adolescents in the United States: Findings From the National Survey on Drug Use and Health 2006 – 2010*, Journal of Interpersonal Violence, 2014., 29, 7, 1178-1200.

52 Usp. Alethea DESROSIIERS, *Relational Spirituality in Adolescents: Exploring Associations with Demographics, Parenting Style, Religiosity, and Psychopathology*, Doctoral Dissertation, Columbia University, 2011.

53 Usp. Alen HASIKIĆ, *Povezanost doživljaja otpornosti unutar vlastite obitelji i procijenjenih rizičnih ponašanja kod srednjoškolaca*, diplomski rad, Filozofski fakultet u Rijeci, 2017.

telji i bezvoljnosti i rastresenosti; između religioznosti u obitelji i markiranja i konzumacije psihoaktivnih tvari nije se pokazala povezanost; niska i pozitivna povezanost utvrđena je između religioznosti u obitelji i agresivna ponašanja.

Katarina Matić navodi kako je religioznost povezana s kvalitetom života jer omogućava socijalnu podršku, pomaže kod suočavanja sa stresom, preporuča zdraviji životni stil i daje osjećaj smisla i svrhe.⁵⁴ Rezultati njena istraživanja na uzorku od 419 studenata pokazuju kako između religioznosti i zadovoljstva životom postoji niska, ali značajna pozitivna povezanost. Mladi u religioznosti traže odgovore vezane uz stvaranje vlastitog identiteta, a veće zadovoljstvo duhovnim životom može biti razlog općenito zadovoljnijem životu.

4. Djeca i mladi s poremećajima u ponašanju – izazov za evangelizaciju

U svijetu beskrupulozna kapitalizma, diktature relativizma, cinizma današnje agresivne sekularizacije, materijalizma, *selfe* kulture, anarhizma, političkog moralizma, ateizma, subjektivizma, egoizma, individualizma, terorizma na svim razinama,⁵⁵ a posebno na kulturnoj, pretjerane brige za prostore osobne slobode, depersonalizirane subjektivne duhovnosti, prometejskog neopelagijanizma i antropocentričkog imanentizma,⁵⁶ prema papi Franji, izrazito je teško i zahtjevno evangelizirati.⁵⁷ U takvom okruženju stvoren je dezorijentiran postmoderni vjernik, koji je zbog slabog kršćanskog identiteta u svijetu pluralizma prožet vjerskim indiferentizmom i nesuživljenošću s Crkvom.⁵⁸ Papa emeritus Benedikt XVI. smatra kako ne smijemo ispuštati iz vida marginalizaciju, subjektivizaciju i getoizaciju božanskoga i svetoga jer je posljedica takvoga stanja odstranjivanje kršćanstva iz društvenog života.⁵⁹ Posljedice navedenih procesa očituju se u dezorijentiranosti kršćana.⁶⁰

Djeca i mladi najviše su pogođeni i izloženi procesima u društvu i svijetu. Djeca s poremećajima u ponašanju jedna su od najranjivijih skupina pogođenih društvenim i kulturnim događanjima i okolnostima.⁶¹ Prisutni religiozni individualizam među mladima upravo je posljedica svijeta i mentaliteta u kojemu odrastaju. Papa Franjo, na tragu sv. Pavla VI., uvjeren je da raznoliku i oprečnu

54 Usp. Katarina MATIĆ, *Odnos religioznosti i zadovoljstva životom kod studenata*, diplomski rad, Filozofski fakultet Osijek, 2014.

55 Usp. FRANJO, *Evangelii gaudium*, Zagreb, 90, 75.

56 Usp. Isto, 94, 78-79.

57 Usp. Isto, 78-80, 66-67.

58 Usp. T. P. RAUSCH, *Biti katolik u kulturi izbora*, Zagreb, 2010., 26-36.

59 Usp. J. RATZINGER, *Kršćanstvo i kriza kultura*, Split, 2008., 10.

60 Usp. *Isto*, 10.

61 Usp. Š. MARASOVIĆ, *Inkulturacija kateheze u socijalizam*, u: *Kateheza*, 1 (1979.) 2, 17.

stvarnost možemo shvatiti jedino u svjetlu evanđelja⁶² te je članovima Crkve ukazao na to kao je prvotna zadaća inkorporirati evanđelje u svijet i mentalitet suvremena čovjeka.⁶³ Naime, prije četrdesetak godina sv. Pavao VI. u enciklici *Evangeliu nuntiandi* naglašava kako u vremenima društvene i osobne nesigurnosti, zbunjenosti, osobne i vjerničke nedorečenosti, posebice egzistencijalnih kriza, Crkva u poslanju naviještanja evanđelja treba ohrabriti sve ljude kako bi se „ispunili uvijek s većom ljubavlju, revnošću i veseljem“.⁶⁴ Crkva je za sv. Pavla VI. po svojoj naravi misionarska i evangelizacijska svakom stvorenju, čovjeku, osobnosti (usp. Mk 16, 15-16). Njezin je identitet naviještanje evanđelja, naviještanje koje proizlazi iz vjere, iskustva ljubavi, iskustva spašenosti i oslobođenja u Isusu Kristu.⁶⁵ Papa Franjo razvija misao sv. Pavla VI. te ističe kako suvremeni svijet u kojem živimo zahtijeva revizionizam i reorganizaciju, novi zanos, novi žar i zamah u evangelizacijskom djelovanju.⁶⁶ Za njega nova evangelizacija, koju je prvi put spomenuo sv. Ivan Pavao II. u enciklici *Redemptoris missio*,⁶⁷ nije moguća bez autentična isusovskog i evanđeoskog lica Crkve.⁶⁸ On u pobudnici *Evangeliu gaudium* ističe kako je Crkva pozvana stvarati nove načine, pristupe, modele, satnice, ‘novi jezik’ – govor, nove kanale prihvatljive i prilagođene pastoralnom i katehetskom djelovanju,⁶⁹ pri čemu u evangelizaciju mora biti uključeno preispitivanje tradicije⁷⁰ i običaja⁷¹ duboko ukorijenjenih u povijest, područje i život Crkve.⁷² Crkva je pozvana pomno preispitivati spomenute stvarnosti kako bi se novi pastoralno-katehetski pristupi mogli inkorporirati u suvremeni kontekst evangelizacijskoga života i djelovanja Crkve. Evangelizacija na sliku Dobrog Pastira, Crkva „kao majka otvorena srca“ moći će privući sve k izvoru žive vode, pa tako i djecu s poremećajem u ponašanju.⁷³

62 Usp. FRANJO, *Evangeliu gaudium*, 45, 40.

63 Usp. M. KNEP, *Kultura kao zapreka evangelizaciji*, u: *Svesci*, 20 (1996.) 87-88, 152.

64 PAVAO VI., *Evangeliu nuntiandi*, Zagreb, 2000., 1, 5.

65 Usp. *Isto*, 14-15, 13-15.

66 Usp. W. KASPER, *Papa Franjo. Revolucija nježnosti i ljubavi*, Zagreb, 2015., 60.

67 „Danas se Crkva mora suočiti s drugim izazovima, usmjerena prema novim krajevima bilo u prvoj misiji *ad gentes* bilo u ponovnoj evangelizaciji naroda kojima je Krist već bio naviješten. Danas se od svih kršćana, od partikularnih crkava i od sveopće Crkve traži ona ista hrabrost koja je tjerala misionare prošlosti i ista spremnost poslušati glas Duha.“ IVAN PAVAO II., *Redemptoris missio*, Zagreb, 1991., 30, 45.

68 Usp. J. BALOBAN, *Mentalni sklop pastoralnih djelatnika i pontifikat pape Franje*, u: *Bogoslovska smotra*, 87 (2017.) 1, 51.

69 Usp. FRANJO, *Isto*, 30, 29-30.

70 Usp. A. MERKT, „Služba Tradicije“ i „karizma Istine“, u: *Svesci*, 37 (2011.) 111, 93-102.

71 Usp. Y. CONGAR, *Autonomija i centralna vlast u Crkvi*, u: *Svesci*, 4 (1980.) 40, 7-15.

72 Usp. FRANJO, *Isto*, 43, 39.

73 Usp. *Isto*, 46, 41.

Djeca i mladi s poremećajima u ponašanju nerijetko su prožeti vjerskim neznanjem, nepoznavanjem teoloških istina, teološkom nepismenosti, nepoznavanjem katoličke tradicije i kršćanskih vrednota, posebice (ne)suživljenošću s Crkvom. Uzrok je slaba i nekvalitetna katehetska pouka te otežana cjelovita formacija.⁷⁴ Praksa pokazuje kako ni Crkva nije dovoljno prepoznala djecu s poremećajima u ponašanju kao jedan od neizostavnih adresata u evangelizacijskom, pastoralnom i katehetskom radu i djelovanju. Djeci s poremećajima u ponašanju nerijetko je onemogućen kvalitetan i cjelovit evangelizacijski pristup i rad. U tom je kontekstu potrebna i promjena perspektive ili prementalizacije u evangelizaciji ranjivih skupina.⁷⁵ Na tom tragu prvo pitanje u promišljanju ide u smjeru mjesta i mogućnosti evangelizacije djece s poremećajima u ponašanju.

4.1. Župa i župna zajednica u službi evangeliziranja djece s poremećajima u ponašanju

Premda po svojoj naravi stoji tvrdnja, kako se svuda i na svakome mjestu može evangelizirati, ipak župna zajednica mora biti i ostati nositelj i pokretač evangelizacije i njezino posebno mjesto. U župi je potrebno stvoriti prikladnije strukture koje će snažnije očitovati evangelizacijski zanos, žar te polet u navješćivanju evanđelja. Župa ima zadaću, uz prvog evangelizatora – župnika, pripremiti odgovorne osobe koje će različitim kanalima, načinom i metodama za sve vjernike biti poput obiteljskoga doma, mjesto evangelizacijskog jedinstva, bratstva i zajedništva.⁷⁶ Za papu Franju župa „nije neka prolazna struktura; upravo zato što posjeduje veliku prilagodljivost, može poprimiti vrlo različite oblike koji od pastira i zajednice zahtijevaju misijsku poučljivost i kreativnost“.⁷⁷ Župa je mjesto dijaloga, navješćaja, velikodušne ljubavi, potičući sve članove biti evangelizatori. Papa Franjo u *Evangelii gaudium* poziva sve članove Crkve da napuste „pastoral očuvanja“ te „statički pastoral“ ističući

74 Usp. T. P. RAUSCH, *Biti katolik u kulturi izbora*, 37-42.

75 Evangelizacija ne treba biti nova u svom sadržaju jer evanđelje dano u Isusu Kristu ne podliježe izmjenama niti je njegova vrijednost prolazna. U novoj je evangelizaciji potrebno dovesti čovjeka do novog zanosa vjere: do otkrića ljepote, radosti, žara, kao i smisla vjerovanja koje nije tek formalno pripadanje nekakvoj zajednici ili održavanje običaja i tradicije. Potreban je novi zanos i snaga te drugačiji stil i jezik evangelizacije, prilagođen suvremenom čovjeku. U središtu je nove evangelizacije upravo pokušaj obnavljanja puta i hoda vjere, i to iznutra, počevši od obraćenja srca i nutrine k Bogu te ponovnog otkrivanja ljepote i čari vjere. U korijenu nove evangelizacije mora biti nastojanje oko ponovnog susreta današnjeg čovjeka s osobom Isusa Krista i njegovom ljubavlju. Za novu je evangelizaciju od temeljne važnosti nova obnova vjere, koja će polaziti od iskustva ljubavi Božje. Vjera može biti življena, oduševljena i radosna tek ako se rodila i ako je ostala povezana s ljubavlju Božjom. Usp. FRANJO, *Isto*, 19-26, 21-27.

76 Usp. S. NIMAC – B. PERŠE, *Župa u povijesnim mijenama*, Lepuri, 2013., 7-106.

77 Usp. FRANJO, *Isto*, 28, 28.

kako u procesu evangelizacije Crkva mora postati „Crkva izlaska“.⁷⁸ Misionarski izlazak, prema papi Franji, znači raspoznati put koji Gospodin pokazuje, posebice „izići iz vlastite udobnosti i imati hrabrosti poći na sve periferije koje trebaju svjetlo evanđelja“.⁷⁹

Prema sv. Ivanu Pavlu II., prvo mjesto u kojemu bi djeca i mladi s poremećajima u ponašanju trebali biti prihvaćeni i katehizirani s posebnom ljubavlju i strpljenjem jest župa, odnosno župna zajednica. Djeca ranjena i na tijelu i duši, u župnoj zajednici ne bi smjela biti marginalizirana, odbačena, napuštena, prepuštena sebi. Sv. Ivan Pavao II. veli: „Radi se ponajprije u djeci i mladima opterećenima tjelesno ili duševno. Oni imaju pravo, kao i drugi, u njihovoj dobi, upoznati „tajnu vjere“... mislim nadalje na svu onu sve brojniju djecu i mlade koji su rođeni i odgojeni u nekršćanskoj obitelji ili bar u takvoj koja ne živi vjeru, a žele upoznati kršćansku vjeru. Kateheza, kao konstitutivni dio evangelizacije i misionarskog poslanja, se i njima mora prilagoditi da mogu rasti u vjeri i u njoj živjeti, iako nemaju podrške i možda usprkos protivljenju na koje nailaze u svojoj sredini.“⁸⁰ S druge strane, na tragu poziva pape Franje, biti Crkva izlaska i izići na periferije, zar upravo to ne uključuje što kvalitetnije evangeliziranje djece s poremećajima u ponašanju kao očit primjer evangelizacijske periferije, koja je ujedno i egzistencijalna periferija. U evangelizacijskom i u svakom drugom smislu riječi, Crkva za djecu s poremećajima u ponašanju treba biti svjetionik, luka, baklja, poljska bolnica, Crkva prožeta obiteljskim duhom, kvasac.⁸¹

4.2. Socijalne ustanove i katolička udruženja kao mjesta evangelizacije djece s poremećajima u ponašanju

Drugo mjesto u kojima se djeca mogu i trebaju evangelizirati su specijalizirani domovi za djecu s poremećajima u ponašanju, čiji su utemeljitelj i pojedina katolička udruženja i društva koja u vlastitoj karizmi prožeta brigom i skrbi oko rada s djecom s poremećajima u ponašanju, interdisciplinarnim pristupom i odgojem djeci omogućavaju rast, sazrijevanje na svim razinama, posebice na vjerskom i religioznom području. Sv. Ivan Pavao II. za katolička udruženja koja se skrbe oko djece s poremećajima u ponašanju veli: „Radujemo se kad vidimo da su katolička udruženja, koja se posebno posvećuju opterećenoj djeci i mladima, željela pridonijeti Sinodi svoje iskustvo i na Sinodi su obnovila svoju želju da se bolje suoče s ovim važnim pitanjem. Zaslužuju da ih ohrabrimo

⁷⁸ Usp. *Isto*, 20, 21.

⁷⁹ *Isto*.

⁸⁰ IVAN PAVAO II., *Catechesi tradendae*, *Isto*, 41-42, 44.

⁸¹ Usp. FRANJO, *Amoris laetitia*, Zagreb, 2016., 291-292, 222-223.

u tim nastojanjima.⁸² Metoda i pristup koji sv. Ivan Pavao II. preporučuje u radu s djecom s poremećajima u ponašanju jest „budna pažnja koja dugo traje nad djecom“;⁸³ „govoriti govorom kojim sama djeca govore“;⁸⁴ „znati strpljivo i mudro prenijeti Isusovu poruku“;⁸⁵ „biti dosljedan u prenošenu poruke bez obzira što će djeca prividno i često na zbrkan način naizvan bez raspoloženja i otvorenosti, na kraju ipak prihvatiti Isusa Krista“;⁸⁶ „zapreke i poteškoće na koje će se tijekom evangelizacije nailaziti trebaju biti nadvladane sviješću dubine odgovora i poslanja“.⁸⁷ Za razliku od pojedinih zemalja u Europi i svijetu, u R. Hrvatskoj ne postoje katolička udruženja koja bi posebno njegovala evangelizacijski rad s djecom s poremećajima u ponašanju te na taj način omogućavala rast i sazrijevanje u vjeri. Znakovita je činjenica da ni jedan od strane države osnovani dom s djecom s poremećajima u ponašanju nema zaposlenog vjeroučitelja koji bi se posebno posvetio evangelizaciji i katehezi. Još je znakovitija činjenica što u domovima za djecu s poremećajima u ponašanju ima zaposlenih vjeroučitelja, ali oni ne poučavaju vjeronauk. Tako npr. u Osijeku, u domu za djecu s poremećajima u ponašanju, povremeno nedjeljom slavi svetu misu od strane Nadbiskupije imenovani duhovnik socijalnih ustanova za cijeli grad Osijek, nakratko se susretne s korisnicima, ali bez sustavne kateheze i evangelizacije. Činjenice potvrđuju tezu kako ni Crkva nije dovoljno prepoznala djecu s poremećajima u ponašanju kao jedan od neizostavnih adresata u evangelizacijskom, pastoralnom i katehetskom radu.

4.3. Obitelj i evangelizacija djece s poremećajima u ponašanju

Roditelji su prvi i najvažniji evangelizatori vlastite djece. Njihova izgrađena osobnost i osobni život naj snažniji su i najvažniji dio u evangelizacijsko-pastoralno-katehetskom djelovanju. Pozvani su svojim vlastitim primjerom posvjedočiti važnost sakramentalnog, osobno-vjerničkog i apostolskog djelovanja.⁸⁸ Naj snažnija dimenzija evangelizacije koju roditelji mogu na vrlo jednostavan način, šutke, nenametljivo, osobnim primjerom, ostvariti jest približiti i posvjedočiti vlastitom djetetu iskustvo ljubavi prema Bogu, bratu čovjeku te članovima Crkve općenito. Papa Franjo u apostolskoj pobudnici *Amoris laetitia* ističe kako je obitelj „prva škola ljudskih vrednota, gdje učimo mudro koristiti

82 FRANJO, *Evangelii gaudium, Isto*, 41, 44.

83 Usp. *Isto*, 40, 43.

84 Usp. *Isto*.

85 Usp. *Isto*.

86 Usp. FRANJO, *Evangelii gaudium, Isto*, 40, 43.

87 Usp. *Isto*.

88 Usp. S. ŠOTA, *Josip Gunčević život i djelo*, Đakovo, 2007., 72-73.

slobodu. Određene sklonosti razvijaju se u djetinjstvu i tako se duboko ukorijenjene da se zadrže tijekom cijeloga života, bilo kao privlačnost prema određenoj vrednoti bilo kao spontano odbacivanje određenih vladanja⁸⁹, blagotvorno pružajući najbolji kontekst za njihov rast i razvoj.⁹⁰ O važnosti roditeljskog odgoja potvrđuju i sljedeće riječi pape Franje: „mnogi ljudi cijeli život misle i djeluju na određeni način, jer drže ispravnim taj način djelovanja koji su, kao nekom osmozom, usvojili još od malih nogu.“⁹¹ Ukoliko obiteljski ambijent, kao subjekt evangelizacije, ne ispuni svoju temeljnu zadaću, djeca uz izostanak potrebne socijalizacije i afektivna sazrijevanja, prema papi Franji, postaju „be-zvoljni i otrgnuti od stvarnoga svijeta“. Papa Franjo, kao i njegovi prethodnici, ni u jednom svom dokumentu izričito ne spominje djecu s poremećajima u ponašanju, međutim, spominje izričaje kojima se prepoznaju karakteristike svijeta i mentaliteta djece s poremećajima u ponašanju. Papa tako spominje izričaje: ‘djeca neosjetljiva na tuđu patnju’, ‘nesposobna suočiti se s trpljenjem’, ‘životni iskustvo ograničenosti’, ‘djeca bezvoljna i otrgnuta od stvarnoga svijeta’, ‘bahata djeca’, ‘djeca koja nemaju sposobnost čekanja’, ‘djeca pod utjecajem mass-medija i njihovih manipulacija zbog kojih boluju od teološkog autizma’, ‘krutost u ophođenju’, ‘nefleksibilnost’, ‘nesposobnost ljubiti’, ‘odsutnost sposobnosti osobnog i dubljeg dijaloga’.⁹² Na tragu prethodnika, sv. Pavla VI. i sv. Ivana Pavla II., papa Franjo također ističe kako obitelj mora biti u službi evangelizacije koja, sazrijevajući u vjeri i prihvaćajući evanđelje kao *optio fundamentalis*, postaje i zajednicom koja evangelizira.⁹³ Takva obitelj postaje najvjestiteljem evanđelja i mnogim drugim obiteljima, pa tako i obiteljima koje su u poteškoćama i koje prenose osobne probleme na vlastitu djecu. „Odgoj djece mora biti obilježen urednim procesom prenošenja vjere, koji otežava današnji način života, radno vrijeme i složenosti današnjeg svijeta, gdje se mnogi, da bi osigurali puko preživljavanje, izlažu bjesomučnom ritmu života. Usprkos tome, obitelj mora i dalje biti mjesto gdje ćemo učiti cijeniti smisao i ljepotu vjere, moliti i služiti bližnjemu.“⁹⁴ Dakle, obitelj treba postati subjektom evangelizacijskog i pastoralnog djelovanja time što naviješta evanđelje i što baštini razne vrste svjedočenja. Ukoliko u obiteljima neprestano odjekuje *kerygma*, ‘i u dobrim i u lošim vremenima’, slikovito rečeno, obitelj će ispuniti svoju ulogu i prema najranjivijima – djeci s poremećajima u ponašanju.

89 Usp. FRANJO, *Amoris laetitia*, Isto, 274, 207.

90 Isto, 205, 157.

91 Isto, 274, 207-208.

92 Usp. FRANJO, *Amoris laetitia*, isto, 274.-286, 207.-217.

93 Usp. IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio*, Zagreb, 1981., 52., 71.-72.

94 Isto, 287, 217.

Umjesto zaključka

„Djeca koja su odrastala u misionarskim obiteljima često i sama postaju misionari ako roditelji žive to poslanje tako da njihov život zrači toplinom i prijateljstvom. Tako se djeca uče odnositi prema svijetu na taj način, ne odričući se svoje vjere i svojih uvjerenja.“⁹⁵ Crkva po svojoj naravi, budući da je misionarska i evangelizacijska, pozvana je biti ne samo s obiteljima redovita sazrijevanja u vjeri nego se i ‘približiti, posebice evangelizirati obitelji s poteškoćama, a nerijetko i djecu s poremećajima u ponašanju’. Iščitavajući dokumente, ne samo pape Franje nego i njegovih prethodnika, vrlo lako možemo uočiti da ni jedan izrijeком ne spominje djecu s poremećajima u ponašanju. Budući da je danas sve više neregularnih brakova, sve više djece odrasta s jednim roditeljem, s jednim od roditelja koji mu nije biološki roditelj, svako treće dijete živi u obitelji gdje su roditelji rastavljeni te ponovno civilno vjenčani, u svijetu diktature relativizma, manipulativnih masmedija koji sadržajima relativiziraju instituciju braka i obitelji, stvaraju, prema papi Franji, djecu s ‘teološkim autizmom’, odnosno djecu s poremećajima u ponašanju. U tom kontekstu, Crkva je pozvana:

- pratiti, živjeti i stvarati od obitelji ‘kućnu Crkvu’, odnosno obitelj koja evangelizira i koju se evangelizira, u kojoj se odgaja i obrazuje te koja odgaja i obrazuje
- snažnije, kvalitetnije i sveobuhvatnije pristupiti, tražiti te poći na periferije, odnosno mjesta gdje žive djeca s poremećajima u ponašanju. Prema dostupnim podacima, Crkva u evangelizacijskom smislu riječi nije u R. Hrvatskoj dovoljno prisutna u domovima s djecom s poremećajima u ponašanju. Tako npr. u Đakovačko-osječkoj nadbiskupiji, premda ima zaposlenih diplomiranih teologa, ni jedan od njih ne poučava vjeronauk. Naglasak je više stavljen na informaciju, a ne formaciju. Službeno, na papiru, možemo pronaći duhovnike koji povremeno slave sv. misu, ali bez snažnog evangelizacijskog i odgojno-obrazovnog procesa
- tražiti ‘novi jezik’, metode, načine i stil koji će dijete s poremećajima u ponašanju shvatiti, razumjeti i time će Crkva postati prihvatljiva kao majka otvorena srca za svu djecu, bez obzira na okolnosti i kontekst u kojemu djeca žive i odrastaju. Budući da je Crkva u povijesti bila nositeljica i evangelizacijskog i odgojno-obrazovnog procesa, prema Kristovu nalogu, pozvana je biti i učiteljica i majka koja pruža nadu u teškoćama svakom čovjeku, odgajati za bitne vrednote ljudskoga života ostvarujući odgojno poslanje, poštovati dostojanstvo svakoga čovjeka, mora učiniti iskorake na

95 Isto, 289, 220.

način da djecu s poremećajima u ponašanju prepozna kao važan i nezaobilazan adresat jer je danas sve više djece s poremećajima u ponašanju, uključiti svećenike, napose vjeroučitelje, u rad s djecom, educirati vjeroučitelje koji poučavaju vjeronauk u školi kako bi bili istinski odgajatelji i navjestitelji evanđelja

- mora utjecati na stvaranje programa, posebice u vjeronaučnoj nastavi, koji će pravilno usmjeravati, reducirati, kanalizirati i ublažavati brojne negativne socijalizacijske činitelje koji mlade osobe vode u svijet delinkvencije, ovisnosti i drugih oblika individualno štetnih i društveno neprihvatljivih ponašanja jer kvalitetan odgojno-obrazovni proces i evangelizacija može reducirati i kanalizirati negativne socijalizacijske činitelje i stabilnost nekog sustava, djeci s rizičnim ponašanjima ponekad znači povezanost i podršku koju nemaju te smanjiti otuđivanje mladih rizičnih ponašanja i razvijanja nepoželjnih ponašanja
- osvijestiti u stručnoj, znanstvenoj i crkvenoj javnosti važnost duhovnosti u razvoju osobnosti, njenoj ulozi u izgrađivanju samo podrške te otpornosti pojedinca koji utječe na otpornost obitelji i obrnuto – podrška obitelji čini pojedinca otpornijim.

UPBRINGING AND EDUCATION OF CHILDREN AND YOUTH WITH BEHAVIORAL DISORDERS: A CHALLENGE FOR EVANGELIZATION

Abstract

The paper addresses behavioral disorders of children and youth as an old, but always-present problem. As less stigmatizing than the term „behavioral disorders“, the term „behavioral problems“ is also used, and includes the continuity of behavior from risky behavior to behavioral difficulties and finally to behavioral disorders. In wider sense, they point to risky behaviors such as unjustified school absenteeism, poor school success, lack of discipline in school and at home, defiance, disobedience, smoking, alcoholism, drug experimentation, inappropriate communication with peers, lack of empathy, excessive withdrawal, depression, self-aggressive behavior such as self-harm, suicide. In the narrow sense, the terms indicate delinquent behavior defined by regulations. Since some children, despite their exposure to numerous risk factors (genetic or biological factors, childhood personality, peer factors, school-related factors, risk factors in the family, community risk factors) do not develop behavioral disorders, attention is increasingly focused on research on protective factors. In addition to protective factors such as female sex, parental bonding, supporting family climate, family arrangements, positive temperament, healthy belief, pro-social orientation, social skills, intelligence, prosocial peer group, academic achievement, self-discipline and self-esteem, one can mention also the sense of meaning and of the future, as well as religious and spiritual commitment.

The work focuses on some researches that show how religiosity acts as a protective factor in the development of behavioral disorders. Religious adolescents are less likely to take psychoactive substances, are less likely to associate with peers who use them, are less asocial, and family religiosity is positively associated with the amount of parental attachment and is in moderate negative correlation with delinquent behavior.

Society responses do not always follow the complexity and variability of behavioral disorder of children and youth. In this work, we are discussing the connection between Pope Francis's exhortations with the above-mentioned problem, and we conclude that acquiring knowledge about the phenomenon of children and youth behavioral disorders increases the competence of providing answers and expands the Church's ability to prevent the development of

behavioral disorders in children and youth. By analyzing the documents of St. John Paul II, Benedict XVI and Pope Francis the authors note that in none of them children and youth with behavioral disorders are explicitly mentioned in the context of evangelization and argue that an evangelization reaching out to those at the „peripheries“ should also include children and youth with behavioral disorders.

Keywords: Children and Young people, Behavioral Disorders, Protective Factors, Risk Factors, Evangelization.